

*С.Оксамитна,
доктор соціологічних наук;
С.Стукало,
кандидат філософських наук*

СУБ'ЕКТИВНА СОЦІАЛЬНА МОБІЛЬНІСТЬ У ПОРІВНЯЛЬНІЙ ПЕРСПЕКТИВІ

Соціальна стратифікація і соціальна мобільність становлять два взаємозалежні аспекти соціальної структури суспільства, дослідження яких залишається ключовим для сучасної соціології. Зазвичай у центрі дослідницької уваги перебуває міжгенераційна соціально-класова і освітня мобільність, знання про яку уможлиблюють оцінку глибини стратифікованості суспільства, стабільності, зростання чи зменшення рівності/нерівності можливостей, а також використовуються для опрацювання і втілення певних заходів соціальної політики у розвинутих демократичних країнах. Йдеться про ті види соціальної мобільності, які умовно можна вважати “об’єктивними” і про які ми знаємо на підставі порівняння об’єктивних статусних, класових чи освітніх характеристик індивідів та їхніх батьків. З 1999 р. у межах міжнародного дослідницького проекту ISSP (International Social Survey Programme) започаткована традиція дослідження суб’єктивної соціальної мобільності, тобто уявлення індивідів про те, наскільки характеристики їхнього статусу зайнятості у дорослому віці різняться порівняно зі статусами їхніх батьків. За десять років повторне міжнародне дослідження ISSP–2009 щодо соціальної нерівності за участю значно більшої кількості країн, включаючи Україну, уможливило подальше розширення соціологічних уявлень щодо суб’єктивної соціальної мобільності та її динаміки.

У межах міжнародного дослідження ISSP суб’єктивна соціальна мобільність вимірювалася за відповідями на

запитання, у якому респондентам пропонувалося порівняти їхню поточну роботу чи останнє місце роботи з тією, яку мав батько, коли опитаним було 14–15–16 років, та визначити, чи статус їхньої роботи є (був) значно вищим, вищим, таким же, нижчим чи значно нижчим, аніж у батька. Кожній з п'яти відповідей присвоювався певний бал із рівномірними інтервалами на шкалі від 0 до 100: значно вищий статус – 100 балів, вищий – 75, такий же – 50, нижчий – 25, значно нижчий – 0 балів, що уможливило обрахування середнього значення суб'єктивної соціальної мобільності загалом та для кожної країни окремо в межах 100 балів.

Середнє значення суб'єктивної соціальної мобільності, за даними 2009 р., для усіх вікових категорій респондентів становило 56 балів, коливаючись від 72 до 38 балів (табл. 1). Найбільшою мірою сприйняття власної статусної належності як вищої, аніж у батьків, притаманне мешканцям Китаю, за яким з великим відривом слідує Кіпр, Португалія і Польща. Як і за даними попереднього

Таблиця 1

Суб'єктивна соціальна мобільність,
за даними ISSP 2009 та 1999 рр.

Країна	Середнє значення, 1999	Середнє значення, 2009
Китай	–	72
Кіпр	64	62
Португалія	65	61
Польща	58	60
Болгарія	60	59
Австрія	58	59
Швейцарія	59	59
Фінляндія	–	59
Данія	–	59
Південна Африка	–	59
Норвегія	56	58
Бельгія	–	58
Іспанія	63	58

Розділ другий

Продовження таблиці 1

<i>Країна</i>	<i>Середнє значення, 1999</i>	<i>Середнє значення, 2009</i>
Італія	–	58
Словаччина	56	58
Франція	62	57
Швеція	54	57
Сполучені Штати	58	57
Ізраїль	60	56
Британія	57	56
Австралія	61	56
Нова Зеландія	56	56
Словенія	55	56
Німеччина	56 (Західна Німеччина) 57 (Східна Німеччина)	56
Венесуела	–	56
Естонія	–	55
Хорватія	–	55
Угорщина	57	54
Росія	54	54
Латвія	55	54
Аргентина	–	53
Чеська Республіка	54	53
Україна	–	53
Чилі	50	53
Філіппіни	54	52
Туреччина	–	51
Південна Корея	–	51
Тайвань	–	51
Ісландія	–	47
Японія	37	38
Середнє	57	56

дослідження, найнижче середнє значення суб'єктивної соціальної мобільності характерне для Японії, яке лежить посередині між оцінками статусів як нижчих чи рівних батьківським, але не більше того.

Серед основних чинників впливу на суб'єктивну соціальну мобільність найважливішим вважається реальна

міжгенераційна соціальна мобільність, тобто індивіди, які здійснили висхідну соціальну мобільність, порівняно з батьками, схильні саме так і оцінювати власні досягнення. На відміну від інших країн, у тому числі більшості європейських, у Китаї, за результатами соціологічних досліджень, з кожним наступним поколінням слабшає залежність класової (статусної) належності дітей від класової належності батьків, тобто зростають шанси щодо міжгенераційної мобільності [4]. Високий показник суб'єктивної соціальної мобільності, очевидно, значною мірою зумовлений як розширеними структурними можливостями для мобільності, так і зменшенням відносної нерівності можливостей. Також швидкий економічний розвиток Китаю протягом кількох останніх десятиліть мав наслідком серед іншого різке скорочення бідності. Зокрема, дослідники зазначають, що з 1981 по 2010 р. 680 млн китайців вибралися зі злиднів. Індекс крайньої бідності з 84% у 1980 р. знизився до нинішніх 10% [1].

Окрім Польщі, серед колишніх соціалістичних країн дещо вище середнього оцінюють досягнуті порівняно з батьками статуси респонденти Болгарії та Словаччини. Середні оцінки суб'єктивної соціальної мобільності мешканців пострадянських країн (Естонія, Росія, Латвія, Україна) перебувають у межах 53–55 балів.

Порівняння результатів дослідження суб'єктивної соціальної мобільності з десятирічним інтервалом для цілої низки країн виявило домінуючу тенденцію до значної подібності середніх оцінок, коливання яких є незначними. Про порівняно помітніше зменшення середнього значення оцінок суб'єктивної мобільності можна говорити лише щодо Португалії, Іспанії, Франції, Ізраїлю та Австралії, з'ясування більш чи менш правдоподібних причин потребувало би окремого дослідження.

Для виявлення певних тенденцій суб'єктивного сприйняття соціальної мобільності доречно аналізувати відповіді лише тих респондентів, яким на момент опитування виповнилося не менше 35 років. Це зумовлюється тим, що

Розділ другий

у змісті відповідного запитання опитувальника закладена необхідність порівняння респондентами свого статусу зі статусом батька, коли індивідові було 14–15–16 років, а батькові, відповідно, щонайменше 35–40.

Середнє значення оцінки суб'єктивної мобільності для українських респондентів, старших 35 років, становить 54 бали, які означають, що загалом українці вважають статус їхньої роботи таким, котрий ледь-ледь перевищує статус роботи батьків (табл. 2). Лише один відсоток становить різниця між кількістю індивідів, які максимально високо оцінили статус своєї роботи, порівняно з батьком (9%), та максимально низько (8%). Близько третини вважають свій статус не значно, але вищим (31%). Ще приблизно третина оцінює як однаковий (35%), і майже кожен шостий (17%) вважає статус власної зайнятості нижчим, аніж у батька. Отже, переважна більшість респондентів бачать свої заняття як статусно однакові з батьківськими або ж помірно вищі чи нижчі.

У більшості країн соціальний простір продовжує залишатися диференційованим на міський та сільський, що означає також суттєву диференціацію структурних умов соціалізації, здобуття освіти, набуття когнітивних і пове-

Таблиця 2

Розподіл оцінок суб'єктивної мобільності в Україні, 2009 р.

<i>Тепер запитання щодо Вашої роботи (чи останнього місця роботи, якщо Ви тимчасово не працюєте). Якщо порівняти Вашу роботу з тією, яку мав Ваш батько, коли Вам було 14–15–16 років, то, на Вашу думку, статус Вашої роботи є (чи був)...</i>		
	<i>Відсоток</i>	<i>Бали</i>
Значно вищим, ніж у батька	9	100
Вищим	31	75
Таким же	35	50
Нижчим	17	25
Значно нижчим	8	0
Разом	100	
Середнє		54

дінкових навичок взаємодії з іншими, переходу від освіти до зайнятості, мобільності на ринку праці та кар'єрного просування, умов задоволення культурних потреб тощо. Не викликає сумнівів те, що структура міського простору за можливостями здобуття освіти, працевлаштування, зміни роботи чи посади, кількістю висококваліфікованих і управлінських робочих місць, галузей промисловості та різноманітних сфер обслуговування від побутового до фінансового й інформаційного є значно більш об'ємною, багатогарною та якісно різноманітною. В історії нашої країни представники не одного покоління пов'язували перспективи «вибитися в люди», досягти більшого, аніж батьки, саме з переїздом до міста. Цілком логічним видається припущення про те, що містяни мали би вище, ніж селяни, оцінювати власні статуси зайнятості, порівняно з батьками. Країни – учасниці ISSP–2009 суттєво різняться за часткою населення, яке під час опитування визначило місце проживання як велике місто та передмістя, невелике місто, село (ферма, хутір). Україна далеко не єдина країна, де частка сільського населення (за самооцінкою респондентів) перевищує третину. До таких країн також належать Австрія, Бельгія, Болгарія, Хорватія, Кіпр, Данія, Фінляндія, Франція, Італія, Японія, Латвія, Норвегія, Філіппіни, Польща, Словаччина, Словенія, Південна Африка, Швеція, Швейцарія, Туреччина та, звичайно ж, Китай, де найбільша кількість респондентів (74%) віднесли себе до сільських мешканців.

Усупереч висловленому припущенню, у більшості країн не виявлено значних відмінностей середніх оцінок суб'єктивної соціальної мобільності мешканцями великих міст, невеликих міст та сільської місцевості (табл. 3).

Лише щодо кількох країн можемо говорити про тенденцію дещо вищого оцінювання суб'єктивної соціальної мобільності респондентами переважно з великих міст, порівняно з мешканцями сіл. Йдеться про Кіпр, Болгарію, Нову Зеландію, Туреччину та Південну Корею. Протилежна тенденція, коли сільські мешканці дещо вище оцінюють

Таблиця 3

Середні оцінки суб'єктивної соціальної мобільності
 мешканцями великих міст, невеликих міст та сіл
 (респонденти старші 35 років)

<i>Країна</i>	<i>Велике місто (з перед- містям)</i>	<i>Невелике місто</i>	<i>Село (ферма, хутір)</i>
Китай	68	74	73
Кіпр	63	60	59
Болгарія	62	59	58
Австрія	61	63	62
Польща	60	58	62
Словаччина	60	58	57
Британія	60	56	59
Австралія	60	66	58
Південна Африка	59	57	59
Норвегія	59	57	58
Іспанія	59	57	58
Швейцарія	56	59	61
Бельгія	58	57	60
Франція	58	58	55
Сполучені Штати	58	58	–
Фінляндія	57	61	58
Данія	57	59	63
Італія	56	57	59
Ізраїль	56	56	55
Швеція	55	54	60
Нова Зеландія	57	57	51
Словенія	56	58	57
Хорватія	56	55	55
Німеччина	55	55	58
Угорщина	55	55	53
Аргентина	55	53	52
Туреччина	55	51	51
Латвія	54	55	53
Чилі	54	55	52
Естонія	53	57	54
Філіппіни	53	53	52
Чеська Республіка	52	54	52
Україна	52	54	56
Південна Корея	52	51	48

Продовження таблиці 3

Країна	Велике місто (з перед- містям)	Невелике місто	Село (ферма, хутір)
Росія	51	56	57
Тайвань	50	49	55
Японія	39	39	37
Середнє	58	57	60

себе на тлі наявної у батьків роботи, аніж містяни, характерна для Китаю, Швейцарії, Данії, Швеції, Тайваню, Росії та України. Цілком можливо, що навіть незначне покращення статусу чи умов зайнятості сприймається сільськими мешканцями як перевернення здобутків батьків, а містяни в ситуації значно більше диференційованого соціального простору, але й ширшої бази порівняння себе з іншими можуть дещо недооцінювати власні здобутки.

Отже, в Україні місце проживання виявляє себе чинником, який впливає на суб'єктивну соціальну мобільність. Окрім типу поселення, статистично значущий вплив на таку мобільність виявили ще три незалежні змінні: реальна міжгенераційна соціальна мобільність, вік індивідів та наявність досвіду керівництва [2].

Дані підтверджують схильність сільських мешканців України частіше оцінювати статус власної роботи як вищий чи значно вищий, ніж у батьків (44%), порівняно з мешканцями великих міст (36%).

Таким чином, поряд з традиційними "об'єктивними" мобільностями, як-то насамперед соціально-класова та освітня, дослідницька увага сучасних соціологів поширилася на суб'єктивне сприйняття соціальної мобільності, яке, хоча й зумовлене насамперед реальною міжгенераційною соціальною мобільністю, виявилось залежним від низки інших чинників, включаючи тип поселення, вплив якого не є однозначним у різних країнах. Очевидно, запо-

Розділ другий

чаткована традиція зважати на суб'єктивну соціальну мобільність, досліджуючи мобільність “об'єктивну”, має хороші перспективи продовження і поглиблення, оскільки таке поєднання сприятиме кращому розумінню того, як саме соціальна мобільність впливає на різноманітні орієнтації, ставлення та поведінку індивідів у різних країнах.

Література

1. *Капіталізм* виходить на поклон // Український тиждень. – 2013. – № 23(291). – С. 42–43.
2. *Оксамитна С.* Міжгенераційна класова і освітня мобільність / Світлана Оксамитна. – К. : НаУКМА, Аграр Медіа Груп, 2011. – 287 с.
3. *Kelly S. M.* Subjective social mobility: data from thirty nations / S.M.Kelly, C.G.Kelly // The International Social Survey Programme, 1984–2009: charting the globe / ed. by M.Haller, R.Jowell, T.W.Smith. – London and New York : Routledge, 2009. – P. 106–124.
4. *Lui L.* A Comparative Study of Intergenerational Mobility / Li Lui // Sociological Research. – 2013. – Vol. 52. – No 1. – P. 16–27.